

MANUEL REVENTÓS BORDOY, INICIADOR DE LA HISTÒRIA DELS MOVIMENTS SOCIALS

ALBERT BALCELLS

Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

RESUM

Manuel Reventós i Bordoy (Barcelona 1888-1942) va ser advocat, economista, historiador i polític. Va iniciar la historiografia acadèmica dels moviments socials a Catalunya amb el seu llibre *Assaig sobre alguns episodis dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX*, editat el 1925. Formà part d'una promoció d'investigadors en humanitats i ciències socials que es formà als Estudis Universitaris Catalans entre 1904 i 1907. Fou un dels fundadors del partit Acció Catalana l'any 1922. Exercí com a professor en diverses institucions públiques abans d'incorporar-se a la Universitat Autònoma de Barcelona de 1933. Amb el govern provisional de la Segona República espanyola, fou director general de Comerç i Política Aranzelària del Ministeri d'Economia el 1931. Aquí s'estudia la seva trajectòria d'historiador i professor.

PARAULES CLAU

Moviment obrer, sindicalisme, anarquisme, història econòmica, història contemporània universal.

Manuel Reventós Bordoy, originator of the history of social movements

ABSTRACT

Manuel Reventós i Bordoy (Barcelona 1888-1942) was a lawyer, economist, historian and politician. He started the academic historiography of the social movements in Catalonia with his book entitled «Assaig sobre alguns episodis dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX» [Essay on some episodes of the social movements in Barcelona in the 19th century], published in 1925. He formed part of a group of humanities and social science

researchers who were trained by the Catalan University Studies between 1904 and 1907. He was one of the founders of the *Acció Catalana* political party in 1922. He worked as a lecturer in various public institutions before joining the Autonomous University of Barcelona in 1933. With the provisional government of the Second Spanish Republic, he became general director of trade and customs policy for the Ministry of the Economy in 1931. This work studies his career as a historian and lecturer.

KEYWORDS

Workers' movement, trade unionism, anarchism, economic history, universal modern history.

Llicenciat en dret per la Universitat de Barcelona, economista, sociòleg i historiador, Manuel Reventós Bordoy va néixer l'any de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 i va morir el 1942, tres anys després de la Guerra Civil espanyola i quan la Segona Guerra Mundial es trobava encara en un moment de resultat incert.

Al costat d'historiadors professionals com Ferran Soldevila, Jaume Vicens Vives o Pierre Vilar, Manuel Reventós és molt menys conegut. De la seva obra historiogràfica, un sol llibre sobresurt de la resta d'estudis similars als usuals del seu temps. Per què incloure'l en aquest cicle? Perquè va ser l'iniciador i el pioner de la història dels moviments socials a Catalunya, del moviment obrer, que va ser inclòs per ell en el camp de la història universitària i acadèmica amb el seu *Assaig sobre alguns episodis dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX*, publicat el 1925, en plena dictadura de Primo de Rivera. Manuel Reventós va treure conscientment aquesta temàtica del camp polèmic de la crònica militant dels sindicalistes, en part autobiogràfica i testimonial, i alhora la va allunyar de la condemna prèvia conservadora del catolicisme social del seu temps. L'interès del llibre resulta evident, atès que va ser reeditat el 1987 per l'editorial Crítica.

Per apreciar la novetat del llibre de Reventós, que ell presenta modestament com un canemàs desigual que historiadors futurs haurien d'omplir, només cal dir que ben poca cosa aparegué sobre el tema durant els trenta anys que transcorregueren entre la publicació del llibre de Reventós i la del de Casi-

mir Martí, *Orígenes del anarquismo en Barcelona*, publicat el 1959 amb pròleg de Vicens Vives. Únicament n'aparegué un altre assaig inferior al de Reventós, *Les lluites socials a Catalunya, 1812-1934* de Felip Solà de Cañizares (1934), i dues monografies d'afeccionats i, tanmateix, remarcables: *Els primers moviments socials a Catalunya* —sobre el Bienni Progressista de 1854-1856— de Josep M. Vilà i *L'evolució social d'Olot* de Gil Vidal (1937), a part de l'obra de l'austriac Max Nettlau de 1925 sobre la Primera Internacional, amb força informació sobre Catalunya. El llibre de Reventós s'ha de considerar, doncs, com el d'un precursor, atesa la manca de continuïtat relativa de la temàtica del seu llibre pioner.

En l'època de Manuel Reventós, la història mereixedora d'aquest nom acabava amb la Guerra del Francès i la més dignament acadèmica, la que cultivaven els amics i els companys de Reventós pertanyents a la mateixa generació, era la medieval, com en el cas de Ferran Valls i Taberner, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon d'Alòs Moner, Ramon d'Abadal, Jordi Rubió i Balaguer i Ferran Soldevila, o bé la més nova de l'arqueologia, com en el cas de Pere Bosch Gimpera i de Duran i Sanpere. Aquests són els noms dels investigadors formats als Estudis Universitaris Catalans entre 1904 i 1907, amb el mestratge de Rubió i Lluch i Carreras Candi, la generació de 1917, que Vicens anomena la segona generació de l'Institut d'Estudis Catalans. La història del segle XIX era encara un erm en mans dels historiadors noucentistes i postnoucentistes. No oblidem que fins i tot un historiador de la generació següent, Vicens Vives, va ser un medievalista especialitzat en el segle XV fins als primers anys cinquanta. Vicens Vives també utilitzà molt l'assaig de Manuel Reventós en el seu llibre *Industrials i polítics del segle XIX*, l'obra amb la qual començaria, el 1958, la història acadèmica contemporanista actual.

Quan el 1922 Ernest Moliné i Brasés volgué continuar la història general de Catalunya d'Antoni Aulèstia i Pijoan, editada el 1889, que acabava el 1814, i volgué portar-la fins al 1900, no va ser capaç de desprendre's de la visió romàntica filla de la Renaixença, que pretenia superar la lluita de classes deixant-la de banda.

Abans del llibre de Manuel Reventós, la història del moviment obrer en el segle XIX era producte de la visió propagandista i polèmica de militants que n'eren testimonis, com *El proletariado militante* de l'anarquista Anselmo Lorenzo, apareguda entre 1901 i 1916, o la del socialista Francisco Mora, *Historia del socialismo obrero español desde sus orígenes hasta nuestros días* (1902). I

continuaria dins la mateixa línia amb *El movimiento obrero español 1886-1926* de l'anarquista Manuel Buenacasa, llibre aparegut el 1928, o amb la del cooperativista Eladi Gardó *La cooperación catalana, 1898-1926*. Tota aquesta història propagandística de grup, de sector, no aconseguia inserir la pròpia història del moviment obrer dins la història general política. Pel que fa a les condicions de vida dels treballadors, es pot dir que la monografia sobre la classe obrera barcelonina que Ildefons Cerdà publicà el 1867 no havia tingut continuadors. I, per a l'època anterior a la revolució de 1868, Reventós només podia disposar del precedent de la *Historia de las clases trabajadoras* de Fernando Garrido, republicà revolucionari murciano-andalús.

Les obres sobre els temps que ja tractaven del segle xx i que tenien previsions de neutralitat estaven massa influïdes pel catolicisme social, amb el seu repudi de les vagues, amb la seva pretensió d'harmonia entre les classes. Ens referim a les cròniques i les estadístiques de Miquel Sastre i Sanna, Ramon Rucabado i Josep M. Farré i Moregó, massa condicionats i obsessionats tots tres pel pistolerisme que havia contaminat la conflictivitat laboral abans de 1923 i pel fantasma de la revolució comunista russa de 1917, amb la seva temuda i possible expansió per Europa. Aquestes obres les vaig utilitzar en el meu primer llibre de 1965, *El sindicalisme a Barcelona, 1916-1923*, i les he hagut de tornar a repassar per al meu darrer llibre: *El pistolerisme: Barcelona (1917-1923)*.

Un passat immediat massa traumàtic allunyava la historiografia professional i acadèmica de l'estudi objectiu dels moviments socials. Una època que va de la Setmana Tràgica de 1909 a la vaga del transport de mercaderies i els atracaments de l'estiu de 1923, passant per la vaga general d'agost de 1917, la de la Canadenca, la vaga general i el locaut de 1919 i el cúmul d'atemptats socials del sexenni que precedí el cop del general Primo de Rivera. El mèrit de Manuel Reventós va ser superar aquest bloqueig mental tot i que era molt conscient dels condicionaments de l'època. Tal com ell mateix advertia: «Successos més recents —i sobretot els posteriors a 1909, l'aparició del sindicalisme— fóra perillós tocar-los perquè és impossible donar-ne un judici, no ja definitiu, sinó merament desapassionat». No calia aquesta disculpa. Acabar el relat del seu llibre l'any 1902, vint-i-tres anys abans del moment de la publicació de la seva obra dedicada al segle XIX, era prou meritori, però el comentari de Manuel Reventós és prou significatiu. Quan arriba a l'anarquisme de finals del XIX barreja el mateix advertiment amb una disculpa basada en la precarietat i dis-

continuitat de les fonts: «No és fàcil estudiar els successos, els esdeveniments anarquistes. La història interna, l'enllaç i derivació de les idees, és difícil fer-la per manca de documents; la història externa, com es congriaven, esclataven i s'esvaïen propagandes, odis, vagues, bombes i repressions, no és cosa oportuna escriure-la ni ho serà —em sembla— fins que barcelonins de generacions noves puguin llegir els papers dels arxius policíacs amb l'especial emoció de les coses ja definitivament glaçades i consagrades pel temps, que han entrat del tot en l'objectivitat de la història, deixant l'ambient de passió de la política».

Reventós constata la seva decepció per la pobresa extrema sobre el tema que dóna la lectura de la premsa de l'època finisecular i la manca de reflexió sobre el rerefons dels atemptats de 1893 a 1896. Destaca com a excepcionals alguns articles de Joan Maragall, que parlaven del terrorisme anarquista com «el delito inmanente en nuestro estado social». I Reventós els comenta així: «Molt a la vora de l'entranya de la qüestió arribava el poeta. Només calia formular la pregunta per què aquell delictes immanent arrelà tant a Barcelona». Una pregunta ben formulada i que Reventós no gosava respondre.

Reventós tractà de sostreure's de la polèmica i de l'apologètica, de la condemna i de la defensa, per a explicar amb coratge i conèixer els moviments socials del XIX, precursors dels del seu temps. Així, advertia: «Bona cosa és que la nostra gent tan inclinada a mesurar individualment les coses comenci a pensar-les en col·lectiu. Puguin aquestes ratlles contribuir-hi, almenys en l'ànim dels polítics i d'aquells homes que per llur professió intel·lectual han d'estar per damunt de la baralla, han de saber ells, i recordar els altres, que la lluita social és condició necessària de la vida moderna i que no ens ha d'espantar excessivament».

Les passions i els ressentiments eren de tal magnitud que explicar podia semblar justificar, però sense explicar era impossible superar l'experiència traumàtica.

Reventós considera que el seu estudi ha de conduir a algunes nocions importants, com ara que «la continuïtat interna que relliga les revolucions, les poques idees amb què viuen una generació i un Estat, les esperances desmesurades que falleixen un dia i un altre dia, i la lenta però constant millora de les coses, són les conseqüències que per a l'esperit obert es desprenen de la lectura dels successos històrics en aquest assaig». Així doncs, malgrat les decepcions i la recaiguda en repressions cícliques, hi ha per Manuel Reventós una millora social que resulta més perceptible en el transcurs de diverses generacions que

no pas en una de sola. Però res de progrés indefinit i de determinisme optimista. La història depèn dels mateixos homes, encara que sotmesos a determinades circumstàncies col·lectives del seu temps. El progrés moral és incert. «En els temps moderns», diu Reventós, les lluites socials han de ser assumides, són inevitables i cal estudiar-les amb l'aspiració de trobar-hi certes constants, però sense la pretensió d'imposar-los els nostres prejudicis. Vet aquí la lliçó modesta però capital de Manuel Reventós.

Cal remarcar que ell no sols utilitzà fullets, opuscles, pasquins, periòdics i altra documentació, sinó que tingué converses amb Eudald Canivell (1858-1928), conservador aleshores de la Biblioteca Arús i testimoni actiu ell mateix de l'antiga Federació de Treballadors de la Regió Espanyola dels anys vuitanta del segle XIX alhora que redactor de *La Tramontana* de Josep Lluñas i Pujals, una publicació sobre la qual Reventós no emet un judici positiu, tot i haver estat segurament l'única obrerista del segle XIX i el primer terç del segle XX que es va escriure en català.

El llibre de Manuel Reventós va obtenir el premi en un concurs convocat el 1923 per la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País, una corporació vuitcentista, filantròpica, burgesa i oficialment reconeguda, atès que elegia un senador. Manuel Reventós obtingué la distinció per decisió d'un jurat format per Joan Garriga i Massó, Josep Martí Sabat, Josep M. Tallada, Ferran de Segarra i Pere Coromines. Aquest darrer era testimoni de la repressió dels processos de Montjuïc de 1897, on havia estat a punt de ser condemnat amb perill de la vida.

Abans de parlar del contingut del llibre convé fer un cop d'ull a la trajectòria vital de Manuel Reventós que ens ajudarà a situar-lo, a contextualitzar la seva obra innovadora.

Nasqué a Barcelona d'una família de classe mitjana relacionada amb la construcció. El seu pare era un mestre d'obres, lletraferit i amic de l'editor Francesc Matheu. Reventós estudià al col·legi dels jesuïtes del carrer Casp. Tragué en història les millors notes. Estudià dret a la Universitat de Barcelona, on tenia assignatures comunes amb filosofia i lletres, que aprofità intensament. Formava part de la generació de 1917, la primera dels Estudis Universitaris Catalans, fora de la Universitat oficial. Precisament, pel seu amic i company de joventut en aquell cercle tenim la semblança més íntima i penetrant de Manuel Reventós i de tot el seu grup generacional, la que va escriure Lluís Nicolau d'Olwer i va incloure al llibre *Caliu. Records de mestres i amics*, publicat

a l'exili a Mèxic el 1958. L'altra font és un treball acadèmic d'una professora d'història del dret de la Universitat de Màlaga, Maria Encarnación Gómez Rojo, en dues versions, una de més breu, *El pensamiento político, económico y social de Manuel Reventós Bordoy (1888-1942)*, publicada el 1993, i una de més extensa, *Historiografía jurídica y económica y pensamiento jurídico público, social y económico de Manuel Reventós Bordoy*, apareguda el 2001, totes dues editades per la Universitat de Màlaga.

Durant la carrera de dret rebé Reventós el mestratge de l'economista Antonio Flores de Lemus. Llicenciat en dret el 1910, Reventós aconseguí una pensió de la Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas per anar a Alemanya el 1911, a la vegada que amb sengles pensions del mateix organisme els seus amics Ramon d'Abadal i Vinyals anava a l'École des Chartes de París i Pere Bosch Gimpera a Berlín, d'on tornaria fet un arqueòleg eminent. Amb pensions semblants i al mateix temps Rafael Campalans estudiava arquitectura industrial a Alemanya i França i Manuel Azaña, que no tenia res a veure amb ells, anava a França per a estudiar dret civil i en tornaria fet un expert en l'organització de l'exèrcit francès i en el coneixement del lloc que aquest ocupava en la III República, un estudi que li seria útil per a les reformes militars que aplicaria com a ministre de la Guerra de la Segona República, vint anys després. A Alemanya tingué Manuel Reventós la influència sobretot de Franz Oppenheimer i es va embeure de l'escola històrica alemanya de Gustav Schmoller. Passà per la Universitat de Berlin i per l'Escola d'Administració de Düsseldorf en l'època de plenitud de l'Imperi alemany, i tornaria a Barcelona com a bon coneixedor de les finances públiques del II Reich. Aquest coneixement del món centreeuropeu tindria després com a fruit la important contribució de Manuel Reventós a la *Geografía Universal* de l'Institut Gallach de Barcelona, el 1932, una obra per a la qual va escriure els extensos articles dedicats a Alemanya i Àustria.

Diu Nicolau d'Olwer: «La vocació d'en Reventós va ésser decidida a l'Administració, l'Economia i les Finances. Va sacrificar, després dels més brillants estudis, la carrera de filosofia i lletres; només en els seus darrers anys, maquinalment i sense entusiasme, va resoldre's a exercir d'advocat. Sempre, però, va conservar la seva afició a la literatura: lector apassionat, escriptor de ploma fàcil i d'elegant i castigat estil».

El 1912 guanyà Reventós unes oposicions al cos tècnic de l'Ajuntament de Barcelona, on dirigí el negociat de pressupostos fins a 1931. El 1914 es-

devingué professor per concurs de l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local —després, de l'Administració Pública—, la primera que existí a Espanya, una creació de Prat de la Riba, com moltes altres institucions, des de la presidència de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya. Però un any després d'aquest guany professional Reventós va haver de retirar-se una temporada, el 1915, a un sanatori suís a causa d'una incipient tuberculosi, que allí aconseguí superar. Restà, però, afeblit el seu aparell respiratori. Va ser professor d'hisendes locals en aquella escola de funcionaris fins que hi va renunciar el 1935, llevat de la interrupció forçada pel tancament de l'Escola de l'Administració per la dictadura de Primo de Rivera.

Cal advertir un error que ha estat repetit per tothom: s'ha atribuït a Manuel Reventós Bordoy un opuscle editat pel Consell de Pedagogia en la col·lecció «Minerva» vers 1920: *La política internacional, 1848-1900*. Però resulta que és de Manuel Raventós i Domènech. Es tracta d'un error general dels autors que parlen de l'historiador i economista de qui estem parlant aquí.

El 1918 publicà Reventós el seu principal estudi en l'àmbit del pensament econòmic: *La doctrina del impuesto único de Henry George*. Oppenheimer compartia la tesi de George que la gran propietat agrària era contrària al progrés.

Quan la Mancomunitat creà l'Escola d'Alts Estudis Comercials, Reventós hi ingressà el 1920 com a professor de teoria de l'economia i política social. Aquí fou company dels eminents economistes de la Lliga Josep M. Tallada i Miquel Vidal i Guardiola, així com de Pere Coromines, que pertanyia a una altra generació i procedia, com hem dit, del republicanisme catalanista.

Al mateix temps, la Mancomunitat nomenà Reventós director interí de la seva Borsa de Treball entre 1920 i 1922 i director també de la seva Institució de Política Social, tancada el 1922 per manca de traspàs de competències de l'Estat. En aquestes institucions estigué Reventós a les ordres de Jaume Bofill i Mates, aleshores conseller de política social de la Mancomunitat.

Pel febrer de 1922, Manuel Reventós va escriure a Bofill i Mates una carta on li manifestava el seu malestar davant el fet que la Lliga Regionalista s'estigués convertint en un partit de classe i lamentava que s'estigués perdent el sentit tradicional del catalanisme polític, transversal i interclassista, en col·laborar contra el sindicalisme amb unes autoritats militars i governatives clarament contràries al moviment catalanista, en el qual militaven tant ell com Bofill i Mates, que servien al poder regional català.

Reventós era contrari als totalitarismes des de tots els punts de vista: econòmic, polític i social. I criticava tant el model feixista italià com el soviètic. Diu Nicolau d'Olwer del seu amic: «Massa individualista per a pidolar a l'Estat el benestar dels ciutadans, creia que l'organisme públic havia de fressar el camí, de treure els obstacles, de posar tothom en iguals possibilitats de desplegar les seves aptituds; però creia, també, que el responsable d'aquell desplegament és l'home mateix, qui és just en toqui, bones i dolentes, les conseqüències».

Manuel Reventós es va casar amb una filla de Jaume Carner, advocat amb clientela benestant i abundant. Polític catalanista republicà fins al 1914, Jaume Carner seria més tard ministre d'Hisenda del primer govern de Manuel Azaña durant el primer bienni republicà, de 1931 a 1933. Fill de Manuel Reventós va ser Joan Reventós Carner, que també estudiaria dret i seguiria l'estela del seu pare amb una tesi doctoral el 1960 sobre els orígens del cooperativisme a Espanya, obra, on, per cert, no cita ni un sol cop el llibre del seu pare que aquí ens ocupa. Detingut el 1958 com a líder del Moviment Socialista de Catalunya a l'interior, Joan Reventós acabaria la seva carrera política com a president del Parlament de Catalunya el 1995, després d'haver estat candidat sense èxit a la presidència de la Generalitat i ambaixador d'Espanya a París.

Però tornem a la trajectòria de Manuel Reventós, el seu pare. El fracàs de la campanya autonomista de 1919, la segona col·laboració ministerial de Cambó el 1921 sense la més mínima descentralització administrativa i la dre-tanització de la Lliga Regionalista de Catalunya arran de la duresa de la lluita de classes d'aquells anys van portar a un sector de membres destacats del partit a una dissidència que conduí a la formació d'Acció Catalana la primavera de 1922. Diu Nicolau d'Olwer: «Ell desitjava, com jo mateix, que Acció Catalana actués com una «unió de patriotes» i un centre d'estudis polítics, econòmic i socials, al marge dels partits, influent damunt d'ells i damunt l'opinió a través de les publicacions, de la propaganda oral i, sobretot, de la premsa. Era potser utòpic de somniar una mena de Fabian Society en el nostre clima polític, tan caldejat. La tria ens fou imposada de fora estant, i calgué que Acció Catalana actués com a partit *polític*. En Reventós en fou sempre membre actiu; àdhuc permeté que el seu nom anés en candidatura».

Acció Catalana adquirí i catalanitzà el vell diari republicà *La Publicitat*. Manuel Reventós seguí les passes de Bofill i Mates, Nicolau d'Olwer, Carrasco i Formiguera i altres en passar de la Lliga a Acció Catalana, caminant al costat de republicans sense partit com Antoni Rovira i Virgili i Carles Pi Sunyer,

mentre dos companys de Reventós a les escoles tècniques de la Mancomunitat, Tallada i Vidal i Guardiola, romanien a la Lliga. Però, malgrat el seu compromís polític inconformista, Reventós no era home de míting i el seu lloc era a l'Administració pública.

El desenvolupament prometedor del nou partit es va veure aturat pel cop d'estat del general Primo de Rivera el setembre de 1923. Més d'un centenar de funcionaris i professors de les escoles de la Mancomunitat plantaren cara a la desnaturalització i la descatalanització d'aquells centres i a l'amenaça que planava damunt l'Institut d'Estudis Catalans. Entre ells es trobava Manuel Reventós, que perdé els seus càrrecs docents igual que 140 dels signants d'un manifest de protesta.

Per aquell temps començà Manuel Reventós una assídua col·laboració a la *Revista de Catalunya* amb comentaris d'economia. Aquesta col·laboració continuaria durant la segona època de la revista. Segurament en aquest temps començà Reventós a prestar els seus serveis a dues empreses: la Banca Arnús i Crédito & Docks, la consignatària més important de Barcelona. Escrivia Nicolau d'Olwer: «Enmig del terbolí que, ficat a la vida financera, l'envoltava, en Reventós no va transigir mai, ni teòricament, ni pràcticament, amb el guany fàcil de l'especulació».

Un cop caigut Primo de Rivera, el 1930, quan la monarquia es volgué salvar amb una rectificació de la política anticatalana anterior, Reventós recuperà els seus llocs de professor junt amb tots els seus companys acomiadats.

Amb la proclamació de la República el 14 d'abril de 1931, Nicolau d'Olwer, en representació del catalanisme de centreesquerra, esdevingué ministre d'Economia Nacional en el nou govern provisional i Nicolau nomenà el seu amic Manuel Reventós director general de Comerç i Política Aranzelària. La Gran Depressió encara no havia arribat al seu pitjor moment, però els seus efectes devastadors ja eren evidents. A Espanya la situació es complicava amb la baixa de la cotització de la pesseta i l'exportació de capitals, malgrat el control de canvis. La fugida venia motivada per la desconfiança dels capitalistes envers el nou règim que havia arribat revolucionàriament, encara que de forma incruenta, i que tenia un programa de reformes socials amb el PSOE per primera vegada formant part del govern. A Reventós li tocà enfrontar-se amb la reducció del comerç exterior, la devaluació de la lliura esterlina, pedestal fins aleshores del patró or, i amb l'inici d'una lluita comercial de tarifes amb França. Al seu costat, Ferran Cuito era director general d'Indústria i Josep

Barbey, sotssecretari del ministeri. «Los cuatro de infantería» —títol d'una pel·lícula de l'època— va ser el nom que els donaren els madrilenys pel fet que el ministre i els seus tres col·laboradors catalans arribaven junts a peu cada dia al ministeri. Duraren vuit mesos al càrrec, perquè abans de final d'any Nicolau d'Olwer hagué de deixar amb alleujament el ministeri d'Economia, quan Azaña es feu càrrec de la presidència del Govern sense deixar el ministeri de la Guerra.

Acció Catalana estava fracassant electoralment davant la polarització bipartidista a Catalunya entre la Lliga i ERC, majoritària. Reventós havia fracassat com a candidat a les municipals de Barcelona el 12 d'abril de 1931, comicis en què cap dels seus companys de candidatura aconseguí sortir regidor. La nova conjuntura d'agudització de les lluites socials no afavoria gens Acció Catalana. Manuel Reventós figurà com a candidat a diputat al Parlament de Catalunya per Barcelona a les llistes d'Acció Catalana amb el nom de Concentració Catalanista Republicana el 20 de novembre de 1932, però no en sortí cap d'aquesta candidatura, ni tan sols Nicolau d'Olwer, exministre de la República i diputat a les seves Corts Constituents. ERC s'emportà les majories i la Lliga les minories amb un candidatura denominada de Concòrdia Ciutadana.

Quan Nicolau d'Olwer va anar, el 1933, a la Conferència Econòmica i Monetària de Londres en representació de la República espanyola, es féu acompanyar per Manuel Reventós com assessor tècnic. «La Conferència es separà», va escriure més tard Nicolau, «en un ambient d'absolut escepticisme, no havent servit ni tan sols per a sondejar la profunditat dels abismes que separaven entre ells els pobles afectats per la crisi». Segons Nicolau d'Olwer, l'assemblea nasqué morta perquè en vigílies d'obrir-se els Estats Units l'apunyalaren per l'espatlla, abandonant el patró or i fins i tot negant-se a l'estabilització relativa del dòlar amb la lliura. Cadascú volia salvar-se a costa dels altres i Reventós contemplava amb preocupació com això podia preparar l'ambient per a una altra guerra mundial. Reventós conegué a Londres les tesis de J. M. Keynes.

Amb l'estatut d'autonomia de la Universitat de Barcelona, arran de l'Estatut de Catalunya de 1932, s'inicià el 1933 un període de reformes en el sentit de catalanitzar i actualitzar l'*alma mater* i obrir-la a la societat. El Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona, que presidia Pompeu Fabra, va nomenar Manuel Reventós professor agregat d'economia teòrica de la reformada facultat de Dret i de Ciències Econòmiques i Socials. La de professor agregat era la de màxima categoria dels professors de la Universitat que rebien el seu

sou de la Generalitat i no pertanyien al cos estatal. A la vegada, Reventós portava a la facultat un seminari d'història política i econòmica de la postguerra, que tingué la seva plasmació escrita en una important col·laboració seva dins el darrer volum de la *Història Universal* de l'Institut Gallach de Barcelona, volum que ell dirigí. També signà en aquesta obra el text sobre l'evolució econòmica durant el segle XIX. Mai no s'havia tractat des de Catalunya la història econòmica i menys en relació amb la política. Els grans temes que tractava Reventós en el seu estudi sobre la història de la postguerra eren el tractat de Versalles, el feixisme italià, el canceller Stressmann i la república de Weimar, admirada per Reventós, i també estudiava la història econòmica d'Espanya de 1914 a 1933, alhora que es mostrava molt crític amb la realitat de l'URSS.

Al mateix temps, al vespre, Reventós ensenyava història social d'Espanya a l'Escola d'Estudis Socials de Barcelona, la primera escola d'assistents socials, creada el 1932.

Manuel Reventós era catòlic practicant i ho fou fins i tot durant la Guerra Civil en el culte clandestí. Però es mantingué lleial a la Generalitat republicana sense compartir moltes de les mesures revolucionàries del període, i entre les mesures que censurava privadament n'hi havia algunes que va haver de secundar el seu amic Nicolau d'Olwer com a governador del Banc d'Espanya. Un germà de Manuel Reventós es passà als rebels o «nacionals». En l'aparent disjuntiva del moment: o feixisme o comunisme, el reformisme dels demòcrates liberals com Manuel Reventós no semblava tenir cabuda ni viabilitat, però a la llarga serien aquells ideals seus els únics vàlids, malgrat que la democràcia continua sent un horitzó difícil de convertir en realitat efectiva i sense adulteracions, perquè, com deia l'economista C. Cohn —i Reventós ho recordava—, de la llibertat no se n'ha de fer un dogma, perquè la llibertat és un problema.

Reventós mantingué una actitud discretament contrària al decret de col·lectivitzacions del 24 d'octubre de 1936 de la Generalitat i contra la nacionalització de l'or, tal com indica Eugeni Xammar. Convindria que algú publicués el diari personal de Manuel Reventós del període 1936-1939. Acció Catalana acabà formulant a final de novembre de 1938 una posició revisionista pel que feia a les col·lectivitzacions, proposant la conversió en cooperatives de les que tenien més de cent treballadors i retornant la resta als seus propietaris a la vegada que es regulava la indemnitzacions als interessos estrangers.

Amb l'Institut Gallach tingué Reventós una col·laboració estreta durant el període republicà que té rellevància pel que fa a la seva obra historiogràfica,

encara que era una tasca de síntesi divulgativa i era menys innovadora que el seu llibre sobre els moviments socials. A més de dirigir els volums IV i V de la *Historia Universal*, dedicats als temps moderns des del segle XVI al XX, Reventós col·laborà en el volum V de la *Historia de España* del mateix Institut Gallach dedicat al segle XIX i al XX fins l'any 1931. Els seus textos de síntesi aparegueren en aquest volum l'any 1937.

Exclòs de la Universitat de Barcelona el 1939 pels vencedors, Manuel Reventós perdé els seus llocs en l'ensenyament superior i es reclougé encara més en la vida privada professional. Va morir el 1942. No havia complert encara els 53 anys.

El llibre sobre els moviments socials a Barcelona en el segle XIX té una estructura clara i eficaç. Comença amb la dissolució dels gremis, sense nostàlgies reaccionàries i sense complaences envers l'individualisme del capitalisme industrial. Parla després de les primeres societats obreres, de l'Associació General de Teixidors de 1840. Trenca el tòpic que existí algun parentesc entre la cooperativa de producció que aquesta muntà sota la protecció del municipi progressista i els tallers nacionals de la revolució francesa de 1848. Continua l'obra amb les ideologies dels moviments revolucionaris posteriors i destaca la influència predominant del socialisme utòpic cabetà. No en va un nou barri de Sant Martí de Provençals prendria el nom d'Icària, la societat ideal comunista de Cabet. La qüestió de les selfactines i el motí antimaquinista de 1854 apareix en el capítol següent i passa a continuació a la primera vaga general de 1855. El fil conductor és la lluita per la llibertat d'associació obrera contra les intermitents repressions de l'època isabelina. El capítol de la Internacional i el congrés obrer de Barcelona de 1870, amb la influència bakuninista, ve a continuació, seguit del dedicat al moviment cooperativista. El darrer capítol es dedica a la Federació dels Treballadors de la Regió Espanyola dels anys vuitanta, així com als primers Primers de Maig i a la primera tongada de bombes de finals del segle XIX, amb un apunt massa curt sobre la vaga general de 1902. Reventós dedica un breu apèndix a la federació dels filadors, els teixidors i els aprestadors de la indústria cotonera: les Tres Classes de Vapor, desapareguda definitivament el 1916.

La informació sobre publicacions anarquistes de finals del segle era nova en aquell moment. Diu Reventós: «En aquells temps, que podríem datar amb la clausura de l'Exposició del 88 i la franca transformació de la ciutat, més o menys anarquista ho era tothom». Reventós hi afegeix un comentari pe-

netrant: «En aquella societat tan desagregada, tothom era anarquista, i quan —sempre com a eco de París— la nova fe omple de paüra les vies de la ciutat amb l'espetic de les bombes, els homes de llibres i de lletres, sincerament horroritzats, ofeguen tota declaració, tota anàlisi, tement que poguessin trair-se aquelles coincidències ideològiques que tenien amb els dinamiters, tal com un bon pare de família serva silenci pels records d'una massa joiosa joventut». Pere Coromines devia entendre molt bé aquest paràgraf.

El llibre, malgrat tots els seus mèrits, prescindeix del socialisme i dels orígens de la UGT, massa influït Reventós pel raquitisme posterior del socialisme a Catalunya, que en aquells moments —1925— col·laborava, a més, amb el corporativisme de Primo de Rivera. No presta cap atenció als cercles catòlics obrers ni a les institucions d'inspiració cristiana, per les raons similars del seu fracàs posterior. Les referències a les entitats patronals són molt escasses, potser per considerar que cobria aquest espai la història del Foment del Treball Nacional i dels seus predecessors, publicada per Guillem Graell el 1910. Hi manca alguna referència als inicis de la legislació protectora dels obrers fabrils, que és de 1900, amb precedents anteriors. No utilitza el llibre de Jacques Valdour sobre la vida obrera a Catalunya.

Reventós traduí l'assaig de Ferdinand Tönnies sobre el desenvolupament de la qüestió social, aparegut a Barcelona el 1927, i possiblement aquest és el fons ideològic del seu llibre, que no pretén oferir cap interpretació, en un sentit o en un altre, pel que fa a les lluites socials. Un dels pocs comentaris que trobem es refereix a la seva confiança assenyada i no dogmàtica en el progrés social (recordem que escriu el 1923): «Pesa en les classes dominants la fatiga i el recel engendradora d'escepticisme, i en les classes dominades l'odi, i en definitiva l'escepticisme també, perquè en la brevetat d'una existència personal la transformació de la societat no arriba a ésser un fenomen perceptible». Per Reventós, aquest progrés existia. En la perspectiva de la llarga durada del segle XIX, es feia perceptible per a ell. Escrivia: «Cada època obra indissolublement unida al seu passat. La història ens determina. Cada home és membre de la seva família i de les seves comunitats superiors; cada època, prossecució i desplegament de les que van precedir-la. No és, doncs, la història una mera col·lecció d'exemples morals, sinó l'únic mitjà d'arribar a conèixer-nos nosaltres i el nostre passat. Hom diria que també en la història hi ha una llei de conservació de l'energia, com en la física, en virtut de la qual cap impuls no es perd del tot, ja sia que durant llargs períodes resti latent la seva eficàcia». Com deia

Nicolau d'Olwer de Reventós: «Era liberal, d'aquell liberalisme humanista que integra en la idea d'evolució humana la consoladora noció del progrés».

Si s'hagués arribat a publicar l'assaig de Manuel Reventós sobre la classe mitjana, una obra que guanyà el 1936 el concurs convocat per la Fundació Patxot, potser veuríem millor l'evolució posterior del seu pensament i tindríem més llum sobre els supòsits del que havia pensat sobre els moviments socials en el segle XIX, aquella centúria anterior que els noucentistes de la seva generació havien intentat devaluar en tots els aspectes i que altres intel·lectuals més equànimes, com Pere Coromines, demanaven revalorar i estudiar.

Diversos treballs, a partir de finals dels anys cinquanta i durant els anys seixanta, encara en ple franquisme, anirien superant l'obra pionera de Reventós, com el ja esmentat de Casimir Martí sobre els orígens de l'anarquisme a Barcelona, el de Josep Termes sobre la Primera Internacional, el de Miquel Izard sobre les Tres Classes de Vapor, el d'Albert Pérez Baró sobre la història del cooperativisme (1968), el de Josep M. Oller Romeu sobre el moviment obrer a Catalunya entre 1840 i 1842, publicat el 1973, i el de Casimir Martí i Josep Benet sobre el moviment obrer a la Barcelona del Bienni Progressista de 1854-1856, que aparegué en dos gruixuts volums el 1976. Tot això si ens limitem al segle XIX i no a la continuació que Reventós havia desitjat per al seu treball pel que fa al segle XX, tan ple fins ara de monografies noves. Si Vicens Vives va deure molt al llibre de Manuel Reventós quan va escriure *Industrials i polítics del segle XIX*, també les obres posteriors esmentades van prendre la de Reventós com a precursor i referència primera. Per això avui se li dedica aquesta conferència dins un cicle dedicat als historiadors catalans que obren nous camins i renovaren la nostra historiografia.